

РЕГІОНАЛЬНІ ТА ГЛОБАЛЬНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН КРИЗЬ ПРИЗМУ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТОЛОГІВ

Велика увага, яку європейські і американські політичні дослідники приділяють відносинам України й Росії у пострадянську добу, зумовлена виключним геополітичне розташування України на кордоні Росії та Європи завдяки чому Україна відіграє роль сполучної ланки між цими світовими над регіонами. Звідсіля і природний інтерес зарубіжних дослідників до етнополітичних відносин між Україною та Росією, адже саме від стабільності та конструктивності цих відносин залежать стабільність і конструктивність політичних відносин і процесів у масштабах усієї Європи, і, передусім Східної. За словами американського експерта Джона Моррисона, які наводить С. Хантингтон: “Російсько-українські відносини є для Східної Європи тим самим, що і франко-німецькі для Західної. Так само, як останні дві країни утворюють ядро Європейського Союзу, перші дві є стрижнем, необхідним для єдності православного світу”¹.

Цінність робіт зарубіжних дослідників полягає ще й у тому, що на нашу думку їм, вдалось уникнути певної ангажованості у питаннях українсько-російських етнополітичних відносин, яка подекуди притаманна деяким українським, і, особливо, російським політологам.

Зарубіжним дослідникам значною мірою вдалося зайняти максимально нейтральну позицію і тверезо проаналізувати спектр проблем, що пов’язані з етнополітичними відносинами України та Росії, та їх народів.

Найбільш відомими та резонансними зарубіжними дослідниками, що розглядали у своїх працях українсько-російські відносини пострадянської доби є З. Бжезинський та, вже згаданий С. Хантингтон. Характерним є те, що їх етапні праці “Велика шахівниця” та “Зіткнення цивілізацій” присвячені глобальним світовим політичним процесам та політичному майбутньому світу, і в обох випадках окрему увагу автори приділяють Україні – це ще раз підкрес-

лює значення української держави для усього світового політичного процесу в епоху глобалізації.

Збігнев Бжезінський, який вважається ідеологом сучасної зовнішньої політики США, у своїй головній праці “Велика шахівниця” доходить висновку про те, що втрата України є найбільш потужним ударом по Росії, оскільки “незалежність України кинула виклик претензіям Росії на божественне призначення бути прапороносцем усього панслов’янського співтовариства”. Крім того, з відокремленням України Росія понесла значні демографічні втрати – 52 млн. чол. етнічно спорідненого населення². Утрата населення України, на думку З. Бжезінського, має для Росії ще один фатальний наслідок: “Приймаючи до уваги зниження рівня народжуваності в Росії і буквально вибух народжуваності в республіках Середньої Азії, (а також у мусульманських суб’єктах федерації власне Росії – *авт.*) будь яка нова євразійська держава, що базується виключно на владі Росії, без України неминуче з кожним роком буде ставати все менш європейським і все більш азійським”³. Таким чином без України Росія, на думку З. Бжезінського, не може бути ані імперією, ані повноцінною євразійською державою, оскільки саме Україна і її народ уособлювали собою європейську складову Російської держави.

Інший відомий дослідник – С. Хантингтон у своїй праці “Зіткнення цивілізацій” стверджує, що майбутня світова політика буде визначатися змаганням цивілізацій, на які поділяється світ. В цьому контексті він приділяє велику увагу Україні та Росії. С. Хантингтон вважає що Росія стала “спадкоємицею” Російської імперії та СРСР очолив “цивілізаційний блок, багато в чому подібний західному блоку в Європі”. “Росія, як ядро (еквівалент Франції і Німеччини) тісно пов’язана з внутрішнім колом, до якого входять дві переважно слов’янські православні республіки – Білорусь і Молдова – а також Казахстан, 40% населення якого складають росіяни, і Вірменія, яка історично була вірним союзником Росії”. Також у Росії тісні зв’язки з Україною і Грузією, “проте обидві ці країни мають потужне відчуття національної ідентичності і пам’ятають колишню незалежність”⁴.

На думку С. Хантингтона, Росія прагне створити блок держав, що буде мати “православний центр”, оточений відносно слабкими ісламськими країнами, в яких вона і далі буде тією чи іншою мірою

домінувати й намагатись не допустити впливу інших держав. Таким чином С. Хантингтон констатує, що Росія залишається країною як що не імперською, то в усякому випадку такою, що прагне відігравати роль держави світового рівня та домінувати на більшій частині пострадянського простору.

Православні країни колишнього СРСР, як пише С. Хантингтон, посідають “центральне місце в створенні єдиного російського блоку у євразійській та світовій політиці”⁵. Слід зазначити, що наголос С. Хантингтона на православ’я зумовлений тим, що Росію у своєму переліку цивілізацій він відокремлює в окрему “Православну цивілізацію”.

Розглядаючи Україну С. Хантингтон торкається досить актуальної й болючої для України проблеми – проблеми її “цивілізаційної розірваності”. Саме це питання активно дискутується в українських політичних та політологічних колах, а після президентських виборів 2004 р. набуло ще більшої загостреності. С. Хантингтон вважає, що Україна “... це розколота країна з двома різними культурами. Лінія розлому між цивілізаціями, що відділяє Захід від православ’я проходить прямо через її середину ось вже декілька століть”⁶. Як що припустити, що спільність цивілізації має велике значення, то конфлікт між росіянами та українцями, на думку С. Хантингтона, маловірогідний, що підтверджує перше десятиріччя української незалежності⁷.

Більш вірогідний варіант розвитку подій, на думку С. Хантингтона – це розкол України по “лінії розлому” на дві частини, східна з яких увійде до складу Росії. І цей сценарій підтримують деякі реакційні політичні кола Російської Федерації. Як доказ він наводить слова одного російського генерала: “Україна, точніше, Східна Україна повернеться до нас через п’ять, десять, або п’ятнадцять років. Західна Україна нехай котиться до чорта!”. Проте, на думку С. Хантингтона, “такий “обрізок” уніатської і прозахідної України може стати життєздатним лише за активної й серйозної підтримки Заходу. Така підтримка, у свою чергу, може бути надана лише у випадку значного погіршення відносин між Росією й Заходом, аж до рівня протистояння часів “Холодної війни”⁸. Такої ж думки про майбутнє України та Росії дотримується і відомий американський

політик, колишній держсекретар Г. Кісінджер: “Переважна більшість російських лідерів, хоч би якими не були їхні політичні переконання, відмовляються визнати розпад Радянського Союзу і легітимність держав-наступниць, особливо України – колиски руського православ’я”⁹.

І, нарешті, третій, і найбільш вірогідний за С. Хантингтоном сценарій розвитку українсько-російських відносин виглядає так: “Україна залишається єдиною, залишається розколотою, залишається незалежною і в цілому буде тісно співпрацювати з Росією. Після вирішення питань перехідного періоду <...> найбільш серйозною проблемою будуть економічні питання, вирішення яких буде частково полегшуватись спільною культурою та тісними особистими зв’язками”¹⁰.

З. Бжезинський та С. Хантингтон розглядали питання українсько-російських відносин переважно у загальнополітичному, міждержавному контексті, але с етнополітичним “ухилом”, оскільки етнополітичний компонент є одною з головних складових відносин України й Росії.

Наступна група зарубіжних дослідників, на яких слід звернути увагу, розглядає у своїх працях етнополітичні відносини між українським та російським етносом власне в Україні. Проте, вони також не оминають увагою неминучий вплив відносин росіян і українців у середині України на міждержавні відносини України та вплив цих відносин на загальноєвропейську політику.

Е. Уилсон – співробітник Сасекського коледжу Кембриджського університету, у своїй книзі “Український націоналізм у 90-х роках. Долі національних меншин” доходить висновку, що сучасне українське суспільство, є вкрай диференційованим¹¹.

Одна з основних ідей його монографії полягає в тому, що успадковані Україною регіональні, історичні, етнічні, лінгвістичні та релігійні відмінності значно обмежують теперішній український етнонаціоналізм і створюють підвалини для поляризації українського суспільства, яке є суспільством двох етносів і двох мов: української і російської. Однак, Е. Уилсон вважає, що етнічна приналежність не завжди визначає лінгвістичну¹². Він звертає увагу на значний масив етнічних українців, для яких рідною є російська мова. В якості

доказу автор, посилаючись на офіційну радянську статистику, наводить такі дані: в період між 1970 – 1989 рр. кількість українців, що активно користується у спілкуванні російською мовою, зросла з 44% до 72%¹³.

Е. Уилсон вважає, що українські націоналісти не розуміють істинної динаміки етнолінгвістичних взаємовідносини в Україні і недооцінюють важливість мовного розділення в середині української етнічної групи, оскільки українці, хоча і є етнічно домінуючою групою, проте у мовному плані вони – меншість. При цьому, як наголошує автор, “жодна з основних етнолінгвістичних груп не може розглядатись у якості соціальної групи з ясною ідентичністю і чіткими межами”¹⁴.

Окремо Е. Уилсон розглядає російськомовних етнічних українців. На його думку ця категорія “особливо піддана різноманітному впливу: українському, російському, радянському, регіональному”. Вона збереглась як відносно аморфна група, яку важко мобілізувати політично. Загалом, Е. Уилсон вважає, що населення України складається з трьох “різних спільнот: українців, росіян і російськомовних українців”¹⁵.

Особливу увагу Е. Уилсон надає позиції націоналістичного сектору політичних сил України. Націоналісти, на його думку, вважають ключовим питанням про те, чи повинна Україна бути державою українського народу, тобто лише етнічних українців, або державою народу України незалежно від його етнічного походження. Наприклад, Народний Рух визнав багатонаціональну природу української держави, а Республіканська партія проголосила територіальний патріотизм, як один з ефективніших факторів розбудови української держави. Загалом же позицій українських націоналістів з питань національності, громадянства і “етнічних прав” на думку Е. Уилсона “майже не відрізняється від позиції їх балтійських колег” і відповідає зразкам, що прийняті в багатьох етнонаціоналістичних рухах.

Опоненти націоналістів вважають, що сучасна Україна є багатонаціональною державою, а наміри влади проводити ненаціонально орієнтовану політику розглядають як визнання цього факту. Автор наводить висловлювання антинаціоналістів, відповідно з яким жодна етнічна група не повинна ототожнювати себе з “офіційним етало-

ном для усієї держави”¹⁶. Також він висловлює сумнів у тому, що всі без виключення етнічні українці підтримують політику українізації: російська мова залишається мовою бізнесу, і матеріальні стимули використання української мови є слабкими.

Загалом, на думку Е. Уїлсона національне питання на довгі роки залишиться “яблуком розбрату”. Через те що націоналістам не вистачає сил та чисельності для швидкої перемоги, а антинаціоналісти навряд чи здатні зняти національне питання з порядку денного, протистояння у тій чи іншій мірі цих двох сил неминуче.

Інший зарубіжний дослідник – Анатоль Лівен, кореспондент лондонської газети “Файненшл таймс”, у своїй статті “Русскоязычные регионы Украины: троянский конь?” намагається знайти відповідь на питання – чи є російськомовні регіони України потенційною загрозою її безпеці та єдності. При цьому він свідомо залишає поза увагою Крим, який, на його думку “з багатьох причин являє собою “особливий випадок”, і зосереджує увагу на інших російськомовних регіонах.

А. Лівен чітко формулює сутність проблеми: “Не доводиться сперечатися про те, що між російськомовною та “націоналістичною” частинами України існують суттєві відмінності. Разом із тим не слід повторювати за українськими націоналістами, що оскільки люди розмовляють російською, це робить їх антинаціональними та антиукраїнськими елементами. Інтелектуалі з російськомовного середовища стверджують, що у них не “більш слабкі” українські почуття у порівнянні з галичанами, а просто інші”¹⁷. Картину протистояння “російськомовного Сходу” з “націоналістичним Заходом” А. Лівен вважає за необхідне скорегувати за двома найважливішими пунктами.

По-перше, “населення східних регіонів не є фактично російським і не являє собою діаспору у звичайному сенсі цього слова. Скоріш воно є фрагментом Радянського Союзу, що дуже слабо уявляє свою ідентичність, проте дуже тісно пов’язаним з сусідами-українцями”¹⁸.

На його думку, на протязі дев’яностих років “вірогідність того, що більшість цього населення відгукнеться на гіпотетичні спроби Москви підняти заколот” була вкрай незначна. Проте, він робив

важливе застереження: “Як що внутрішньополітичне становище в Україні не зміниться докорінно”¹⁹.

По-друге, на думку А. Лівена, російськомовні регіони далекі від єдності політичних або економічних інтересів, як що не приймати до уваги їх неприязнь до радикальних українських націоналістів. Але використати такі настрої для створення єдиної партії або руху протесту на протязі дев'яностих років не вдалося – з часу проголошення незалежності не виникло жодної партії або руху, здатного консолідувати регіон у цілому.

Розмірковуючи над російським питанням в Україні, А. Лівен доходить ще одного несподіваного та спірного висновку – він вважає, що одним із важливих факторів відсутності міжетнічної напруги в Україні є саме відсутність громадянського суспільства, яку Україна успадкувала від СРСР. Якщо б серед населення були великі групи, які мають здатність до політичної та соціальної мобілізації і придатними для цього засобами, національні, психологічні та культурні перетворення, подібні до тих, що люди пережили на протязі першого пострадянського десятиліття не пройшли б у супроводженні настільки непомітних масових заворушень та опор”²⁰.

А. Лівен вважає маловірогідним те, що можливі протести у Східній Україні приймуть “російський національний характер” і спричинять ворожість між росіянами та українцями, що проживають у цьому регіоні, оскільки “у Східній та Південній Україні настільки поширені змішані російсько-українські шлюби, що часто не вдається до кінця зрозуміти, хто росіянин, а хто – українець”²¹.

Загалом, у підходах зарубіжних аналітиків щодо українсько-російських відносин можна виокремити дві основні тенденції. Першу з них сформулював Т. Букфол у своїй праці “Україна і Європейська безпека” (Лондон, 1997 р.): “Можливість відродження російського імперіалізму в межах колишнього Радянського Союзу викликає жаль, проте, це було б меншим злом у порівнянні з відновленням конфронтації із Заходом”²². Тому, якщо вибирати між захистом незалежності України і миром з Росією, перевага повинна віддаватись останньому.

Цього погляду дотримується Е. Румер. Розглядаючи питання про можливість російського втручання у випадку ескалації конфлік-

ту в Криму, він стверджує, що сили, що розв'язуть цей конфлікт “не імпортуються з Росії, а знаходяться в самій Україні, в той час, як Російська Федерація має законні інтереси в цьому регіоні і її втручання може бути більш бажаним ніж подальша дестабілізація в Україні”²³.

Ця дуже спірна думка вимагає на наш погляд значного корегування. Некоректною виглядає сама дилема – або “втручання Росії”, або “подальша дестабілізація в Україні”. Починаючи з 1991 року, Україна вдало вирішувала усі конфліктні ситуації, пов'язані з етнічною сферою, і, зокрема, у Криму, і відбувалось це без утручання або допомоги будь яких інших країн. Що до законності інтересів Росії в Криму, то не слід забувати, що Кримський півострів – це передусім територія суверенної та незалежної держави Україна. Наявність у Криму російської етнічної більшості та військово-стратегічні інтереси Російської Федерації на півострові повинні бути предметом цивілізованого політичного діалогу двох держав, а не приводом до порушення державного суверенітету та втручання у внутрішні справи України.

Прихильники іншого погляду на українсько-російські відносини вважають, що збереження незалежності України має принципове значення у контексті усього євразійського політичного процесу. Визнаючи незалежність України, Росія перестає бути імперською державою, а ця обставина є необхідною підвалиною формування демократії у Росії, в чому Європа та США вкрай зацікавлені. До того ж подальша дезінтеграція колишнього Радянського Союзу буде сприяти зменшенню загрози безпеці Заходу²⁴. Найбільш помітним представником цієї точки зору є вже розглянутий вище З. Бжезинський. На думку Т. Букфола цю позицію все більше розділяють США та, із певними застереженнями Німеччина та Великобританія. Проте, Т. Букфол зазначає, що ані прибічники першого, ані прибічники другого стратегічного варіанта розвитку українсько-російських відносин “не висловлюються за надання Україні військових гарантій у випадку російської або будь-якої іншої агресії”. Відмінність між ними полягає лише у ступені засудження і характері санкцій, які можуть бути запропоновані в даному випадку²⁵. Таким чином можлива конфронтація в українсько-російських відносинах з вини Росії

скоріш за все призведе до погіршення відносин Росії із Заходом, проте навряд чи стане причиною повномасштабного військового конфлікту.

Утім, слід зазначити, що на протязі дев'яностих років зарубіжні дослідники практично не розглядали вірогідність вступу України до НАТО. Після ж подій “Помаранчевої революції” та приходу до влади принципово нового покоління українських політиків євроатлантична інтеграція проголошена магістральним курсом зовнішньої політики України, і це так чи інакше примусить зарубіжних аналітиків скорегувати свою точку зору.

Найбільші складності у відносинах України з Російською Федерацією, викликає, за словами Букфола, опір України тісній інтеграції в СНД і спроби України наблизитись до країн Заходу. “Як по історичним, так і по культурним мотивам багатьом росіянам змиритись з незалежністю України було важче, ніж з відокремленням більшості інших колишніх радянських республік”. На думку іншого відомого політолога Г. Зимона в основі усіх суперечностей, що виникли між Росією та Україною так чи інакше лежить “небажання Росії визнати незалежність цієї держави та її рівноправний статус”²⁶.

Т. Букфол виділяє дві обставини, які можуть призвести до формування вибухонебезпечної ситуації у відносинах України й Росії. По-перше, це спроби повномасштабної українізації східної та південної частини. Проте він вважає це маловірогідним; звичайно, націоналісти в Україні “бажали б зробити населення цих регіонів “більш українським”, проте вони все ж таки не схильні затівати таку компанію. “В політиці по відношенню до національних меншин більшість українських націоналістів посідають достатньо ліберальну позицію”²⁷.

Друга обставина, що може призвести до тяжких наслідків в українсько-російських відносинах, – це посилення сепаратизму у Східній та Південній Україні. На думку Т. Букфола, це може відбутися у тому випадку, якщо Росія у своєму економічному розвитку буде значно випереджати Україну. Якщо сепаратистські тенденції у вказаних регіонах виникнуть, будь який український уряд буде намагатись їх подавити, а це, в свою чергу викличе різко негативну реакцію з боку російських націоналістів як в Росії, так і в Україні.

У випадку, як що події будуть розгортатись по першому, з перелічених Букфолом сценаріїв, однією з найбільш гострих проблем стане російська військова присутність в Криму. Проблема Севастополя безпосередньо пов'язана з національними цінностями як українських, так і російських націоналістів. Якщо перші вважають неприпустимим подальше базування там російського флоту, то останні так само категорично виступають проти виводу його із Севастополя й припинення російської військової присутності в Криму. Т. Букфол вважає, що з точки зору російських націоналістів, такого роду дії будуть практично дорівнюватись проголошенню війни. В наслідок цього Росія повинна буде ужити “превентивних заходів”²⁸.

Аналіз праць зарубіжних політологів дозволяє зробити наступні висновки, щодо бачення ними сутності та перспектив українсько-російських відносин.

Передусім, усі вони сходяться в думці щодо виключної важливості конструктивності відносин України та Росії для забезпечення стабільності та безпеки у всьому Європейському регіоні. Вичерпне формулювання з цього приводу дав той же Т. Букфол: “Дехто вітав появу на карті Європи незалежної України, інші цього не схвалили або не були впевнені, що вона здатна зберегти свою незалежність, проте мало хто сумнівався в значимості незалежності України для забезпечення безпеки Європи”²⁹.

Звідсіля центральна проблема українсько-російських відносин, яка так, чи інакше висвітлюється усіма зарубіжними дослідниками – питання етнополітичної поляризації України у площині “Схід - Захід”. Зарубіжних дослідників хвилює передусім можливість розколу України та його наслідки.

Досліджуючи етнополітичну структуру населення України, зарубіжні дослідники об'єднують в одну, так би мовити, “російсько-орієнтовану” етнополітичну групу як етнічних росіян, що проживають в Україні, так і російськомовних етнічних українців, яки, на їх, думку за своїми етнополітичними, соціально-економічними та ціннісними установками загалом зорієнтовані на Росію.

Історичні, етнокультурні та релігійні фактори є визначаючими як у відносинах України та Російської Федерації, так і у міжетнічних відносинах українців та росіян у самій Україні. Саме близькість

двох народів за названими критеріями та значна ступень взаємозмішаності завдяки змішаним сім'ям забезпечують конструктивність міжетнічного діалогу українців та росіян в Україні.

Виходячи з цього, зарубіжні дослідники роблять висновок про малу вірогідність конфлікту між росіянами та українцями на національному ґрунті, але, за умови наявності у Києві “поміркованого” уряду, який не стане здійснювати тиск на російське населення України.

Відносно Росії, зарубіжні дослідники доходять висновку про те, що не лише російська політична еліта, але й російське суспільство у цілому не змирилось з незалежністю України і досі сприймає її як природну частину Росії. Проте, у разі збереження влади в Росії у російських “поміркованих” міждержавні відносини України й Росії будуть будуватись на конструктивній базі, як відношення двох незалежних та суверенних держав. Хоча, скоріше за все деякі неприємні інциденти на кшталт висловлювань певних одіозних політиків з обох сторін будуть мати місце й надалі.

І, нарешті, головними запоруками як міжнаціонального миру та стабільності в Україні і взагалі її незалежності, так і цивілізованих міждержавних відносин України і Росії зарубіжні дослідники вважають, по-перше, успішний розвиток української економіки та зростання рівня життя населення, по-друге, створення та впровадження у життя об'єднуючої державної ідеології, яка зможе запропонувати принципи, ідеали та цінності, навколо яких відбудеться консолідація усіх етносів, що населяють Україну і яка буде відповідати їх інтересам та сподіванням, зокрема й у етнополітичній сфері.

¹Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – С. 259.

²Бжезинский З. Великая Шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М.: Международные отношения, 2000. – С. –110.

³ Там само. – С. 115.

⁴ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – С. 251.

⁵ Там само. – С. 252.

⁶ Там само. – С. 255.

⁷ Там само. – С. 257.

- ⁸ Там само. – С. 258.
- ⁹ Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень. – 1999. – С.49
- ¹⁰ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – С. 259.
- ¹¹ Л. М. Светлорусова. Е. Уилсон. Украинский национализм в 90-х годах. Судьбы национальных меньшинств // Россия и ее соседи: Проблемы этнических меньшинств: Проблемно-тематический сборник. РАН. ИНИОН. Центр научно-информационных исследований глобальных и региональных проблем. Отдел Восточной Европы; – М., 2000. – С. 72.
- ¹² Там само.
- ¹³ Там само. – С.73
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Там само. – С. 76
- ¹⁷ А. Ливен. Русскоязычные регионы Украины: троянский конь? // Украина и Россия: общества и государства. – М.: “Права человека”, 1997. – С. 224.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Там само. – С. 225.
- ²⁰ Там само. – С. 245.
- ²¹ Там само. – С. 250.
- ²² Российско-украинские отношения: проблема национальных интересов (обзор) // Россия и ее соседи: соотношение национальных интересов внутри СНГ (реферативный сборник) / РАН ИНИОН. – М. 1999 г. – С. 164.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Там само. – С. 165.
- ²⁷ Там само. – С. 179
- ²⁸ Там само. – С. 180
- ²⁹ Там само. – С. 184